

UDK 902.3:725.826(497.5 Sisak)
904:725.826(497.5 Sisak)
94(497.5 Sisak)“00/04“
Primljeno: 20. 2. 2013.
Prihvaćeno: 5. 6. 2013.
Prethodno priopćenje

Rekognosciranje i pokušaj ubikacije siscijanskoga amfiteatra

Vlatka Vukelić
Odjel za povijest
Hrvatski studiji
Sveučilište u Zagrebu
Borongajska 83 d
10000 Zagreb
Republika Hrvatska
E-adresa: vvukelic@hrstud.hr

Dejan Pernjak
Odjel za povijest
Hrvatski studiji
Sveučilište u Zagrebu
Borongajska 83 d
10000 Zagreb
Republika Hrvatska
E-adresa: dpernjak@gmail.com

Postojanje amfiteatra antičke Siscije pitanje je na koje odgovor nisu dala ni pisana vrela niti suvremena arheologija. Prema svim regulama i sastavnicama vezanima uz rimski urbanizam taj arhitektonski sklop s velikom vjerojatnošću trebamo pretpostaviti na području velike antičke kolonije kakva je bila Siscija, no historiografska i materijalna šutnja po tome pitanju toliko su simbolične da je pitanje postojanja amfiteatra u koloniji Sisciji postalo gotovo apstraktan i metafizički pojam.

U ovome će se radu - interdisciplinarnim pristupom obrade relevantne građe, materijalnih ostataka i rekognosciranjem terena - pokušati postaviti temelji za daljnje istraživanje i otkrivanje potencijalnih terena vezanih uz objekte za održavanje bilo kojega oblika igara u antičkoj Sisciji, uključujući i amfiteatralni sklop.

Ključne riječi: Siscija, Sisak, amfiteatar, ubikacija

Uvod

Arhitektonska baština antičke Siscije ostala je očuvana samo fragmentarno i većinom se svodi na sklopove koje sustavnim arheološkim istraživanjima lociramo u dubljim slojevima zemlje. U tome smislu površinskih arheoloških arhitektonskih ostataka antičke Siscije danas nemamo. Nismo baštinici sačuvanoga ili rekonstruiranoga rimskog amfiteatra, hramova ili neke palače, forumom se ne može kročiti, bedemi Siscije davno su srušeni, a novovjeki grad u cijelosti se naselio na onaj antički i možemo pretpostaviti da se prostire cijelim njegovim agerom¹ jer se ne zna točno koliko je ager velik. Dokaz je to urbanoga kontinuiteta ovoga područja, no taj je kontinuitet i direktan razlog siromaštva prezentne antičke arheologije i njezinih veličanstvenih arheoloških sklopova.²

Što se pak ostataka materijalne ostavštine tiče, gotovo da nema predmeta utilitarne, votivne ili neke druge namjene koji se rabio u rimskoj svakodnevnicu, a da nije pronađen među sisačkim arheološkim materijalom.³

Rimljani su iskoristili idealan smještaj pretpovijesnoga naselja na obalama rijeke Kupe, koje je imalo golemu važnost u realizaciji predrimskih komunikacija i protoka ljudi i roba na širem europskom prostoru te su na istome mjestu formirali svoje naselje.⁴ Sposobnost rimske asimilacije zatečenih društvenih, političkih i gospodarskih odnosa bila je presudna kod traženja pogodnoga smještaja i osnivanja Siscije, ključnoga i polazišnoga središta za strateško napredovanje k Dunavu te za očuvanje i širenje svih oblika komunikacije, a time i romanizacije.⁵

Siscija u rimske izvore ulazi u II. stoljeću prije Krista, dok su Oktavijanovim osvajanjem 35. godine prije Krista postavljeni temelji za formiranje rimskoga grada. Car Vespazijan možda već 71. godine uzdiže Sisciju na rang kolonije – *Colonia Flavia Siscia*,⁶ a 194. godine od cara Septimija Severa grad stječe titulu

¹ Vlatka Vukelić – Ivan Radman-Livaja, *Blago rijeke Kupe – arheološka istraživanja Kupe kod Siska prije 1. svjetskog rata*. Interaktivni katalog (PC CD ROM), Zagreb: Arheološki muzej, 2012., 1.

² Isto, 1.

³ Isto, 2.

⁴ Vlatka Vukelić, „Arheologija Kupe i Siska do 1. svjetskog rata“ u: Vlatka Vukelić – Ivan Radman-Livaja *Thesaurus Colapis fluminis – Blago rijeke Kupe – arheološka istraživanja Kupe kod Siska prije 1. svjetskog rata – katalog izložbe*, Zagreb: Arheološki muzej, 9.

⁵ Isto, 9.

⁶ *Corpus inscriptionum latinarum* (dalje: CIL) III, 3951, 4471; Max Fluss *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* (dalje: RE), V Halbb. 2. Reihe, 1927., col. 361-363, s. v. *Siscia*: 362; Andraś Mócsy RE, Supplementband IX, 1962., coll. 516-776, s. v. *Pannonia* 597; László Barkóczy, „The population of Pannonia from Marcus Aurelius to Diocletian.“ *Acta antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* (dalje: AAASH)16 (1964): 260; Andraś Mócsy, *Pannonia and Upper Moesia*, London: Routledge & Kegan Paul, 1974., 112-113; Jaroslav Šašel, RE, Supplementband XIV, 1974., coll. 702-741, s. v. *Siscia*: 734-736; Stjepan Vrbanović, *Dnevnik istraživanja Sisak*, Zagreb: Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, 1976.,

Colonia Siscia Septimia Augusta.⁷ Iz navedenoga je jasno da je Siscija vrlo rano stekla status kolonijalnoga grada, a kao takav u svojem je sastavu imala i sve elemente koje su posjedovali rimski gradovi: forum, inzule, bedeme, obrambene kule, terme i slično, što je dosadašnjim arheološkim istraživanjima i potvrđeno.⁸

Međutim, jedan element vezan uz urbanizam i status kolonije Siscije pobuđuje dosta zanimanja, ali ne donosi konstruktivna rješenja. Riječ je o upitnome postojanju amfiteatara u tome rimskom gradu. Je li ova građevina postojala, ne može se sa sigurnošću dokazati jer u Sisku još nema arheoloških nalaza koji bi upućivali na postojanje takvoga arhitektonskog sklopa, ali interdisciplinarni pristup obrade ovoga problema - putem obrade arheoloških nalaza, povijesnih izvora, usmene predaje, arhivskih istraživanja, istraživanja kontinuiteta urbaniteta, onomastike i religijskih istraživanja - nudi nove spoznaje.

Materijalna građa sugerira postojanje arhitektonskoga sklopa ovoga tipa. Zbog lakše preglednosti podijelili smo ju u nekoliko skupina.

135; Stjepan Vrbanić, „Prilog proučavanju Siscije“ sv. 6 u: *Arheološka istraživanja u Zagrebu i njegovoj okolici*, Zagreb: Posebni otisak: Izdanja Hrvatskog arheološkog društva: 1980., 188; Marina Hoti, „Sisak u antičkim izvorima.“ *Opuscula archaeologica* 16 (1992): 143; John J. Wilkes „The Danubian and Balkan Provinces“ in A. K. Bowman, P. Garnsey, D. Rathbone (eds.), *The Cambridge Ancient History*, 2nd Edition. Volume XI, The High Empire, A.D. 70-192, Cambridge, 2000., 588; Tanja Lolić, „Colonia Flavia Siscia“ u *The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia, Situla* 41 (2003): 134; Vlatka Vukelić, „Povijest sustavnih arheoloških istraživanja u Sisku od 16. stoljeća do 1941. godine“, doktorska disertacija, obranjena na Hrvatskim studijima, Sveučilište u Zagrebu, 2011., 18.

⁷ CIL III, 4193; Vjerojatno do toga dolazi jer je Siscija pristala uz Septimija Severa u njegovoj borbi za vlast nakon ubojstva cara Komoda. Detaljnije u: CIL III 4193; Max Fluss RE, V Halbb. 2. Reihe, 1927., col. 361-363, s. v. *Siscia*: 362; Andraş Mócsy RE, Supplementband IX, 1962., coll. 516-776, s. v. *Pannonia*: 602; Jenő Fitz, „Administration and army“ u A. Lengyel and G. T. B. Radan eds., *The Archaeology of Roman Pannonia*, Budapest: University press of Kentucky & Akademiai Kiado, 1980, 152; Klara Póczy, „Pannonian cities“ u A. Lengyel and G. T. B. Radan eds., *The Archaeology of Roman Pannonia*, Budapest: University press of Kentucky & Akademiai Kiado, 1980, 268; Marjeta Šašel Kos, *Zgodovinska podoba prostora med Akvilejo, Jadrantom in Sirmijem pri Kasiju Dionu in Herodijanu*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center, Inštitut za arheologijo, 1986., 382; Ivo Bojanovski, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine – Centar za balkanološka ispitivanja 1988., 334; Hoti, „Sisak u antičkim izvorima“, 144-145; Marija Buzov, „Topografija antičke Siscije na temelju arheološke baštine“, doktorska disertacija, obranjena na Filozofskom fakultetu u Zadru, Sveučilište u Splitu, 2000., 57; Tanja Lolić, „Colonia Flavia Siscia“ u *The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia, Situla* 41, Ljubljana, 2003., 134; Vukelić, „Povijest sustavnih“, 19.

⁸ Isto; Najiscrpnije podatke o najnovijim arheološkim istraživanjima s područja Siska, a koji potvrđuju spomenute navode, donosi *Godišnjak Gradskog muzeja Sisak*, koji redovito izlazi u serijama jednom godišnje. Detaljnije vidi: *Godišnjak Gradskog muzeja Sisak, 2000-2011* (brojevi: 1-10).

Slika 1.

1.1. Epigrafska baština

Prvu skupinu materijalne građe koja sugerira postojanje teatra čini epigrafska baština. Postojanje teatra posredno dokazuje epigrafski spomenik glumca Leburne (slika 1), prvaka glumačke družine, pronađenoga u Novome Sisku⁹ u vinarstvu sisačkoga trgovca Paulusa Bitroffa 1823. godine, koji se danas čuva u Nacionalnome muzeju u Budimpešti.¹⁰ Datiran je u IV. stoljeće:

D(iis) M(anibus)
 POSITVS EST HIC LEBVRNA
 MAGISTER MIMARIORVM
 QVI VICXIT ANNOS PLVS
 MINVS CENTVM
 ALIQVOTIES MORTVVS
 SVM (S)ET SIC NVNQVAM
 OPTO VOS AD SVPEROS BENE
 VALERE

⁹ Do 1874. godine Sisak je razjedinjen na dva upravno-politička naselja. Jedno se nalazi na desnoj obali Kupe, potpada pod Bansku krajinu, pod vojničkom je upravom i naziva se Vojni Sisak, dok se na drugoj, lijevoj obali rijeke nalazi nekadašnjega Vojnog Siska naziva se Novi Sisak, dok se područje nekadašnjega Civilnog Siska naziva Stari Sisak. Vidi detaljnije u: Vlatka Vukelić, „130 godina ujedinjenja Vojnog i Civilnog Siska.“ *Pučki kalendar Sisačko-moslavačke županije*, (2005): 118-124.

¹⁰ CIL III, 3980; Viktor Hoffiler – Balduin Saria, *Antike inschriften aus Jugoslavien, I., Noricum und Pannonia Superior*. Zagreb, 1938., br. 570; Svetozar Radojčić, „Od Dionisija do liturgijske drame.“ *Zbornik Muzeja pozorišne umetnosti 1* (1962): 13-14.; *Antički teatar na tlu Jugoslavije – katalog*, Novi Sad, 1979., br. 166; Valerija Damevski „Arheološki nalazi teatarskog obilježja s područja Južne Panonije,“ u *Antički teatar na tlu Jugoslavije*, Novi Sad: Matica srpska, 1981, 257.; Domagoj Vuković, *Siscija: vizija rimskog grada u Panoniji*. Sisak: CZK „Vladimir Nazor“, 1994., 80; Marija Buzov, „Kazalište u Sisciji i arheološki nalazi teatarskog obilježja.“ *Riječi 3* (1999): 61-62; Buzov, „Topografija antičke Siscije“, 137.

Prijevod natpisa glasi: *Bogovima Manima. Ovdje počiva Leburna, prvak glumačke družine, koji je živio više-manje sto godina. Više puta sam bio mrtav, ali ovako nikada. Želim vam kod višnjih svako dobro.*

Iz natpisa je jasno da je Leburna bio profesionalni glumac i prvak i „vođa“ glumačke skupine, a datacija spomenika u IV. stoljeće ukazuje na visok komunalno-društveni standard Siscije u razdoblju kasne antike.

1.2. Maske

Osim navedenoga epigrafskog spomenika, koji je za sada jedini poznati „glumački“ s područja antičke Siscije, tezu da je na prostoru ove kolonije postojao teatar potkrepljuju nalazi komičnih i tragičnih maski datiranih od I. do IV. stoljeća nakon Krista.

Njih smo svrstali u drugu skupinu materijalnih dokaza, koji potkrepljuju tezu o postojanju građevine za održavanje igara na javnome prostoru antičke Siscije predviđenome za tu namjenu.

Dio ovih predmeta/maski fragmentarno je sačuvan, no njihova namjena ostala je jasna. Maske su to koje su bile korištene za glumu, što dokazuju i rupice koje su bili predviđene za konac ili užu koje je trebalo držati masku na glumčevu licu.¹¹

Dio tih materijalnih nalaza upućuje na to da su se na sisačkome području odvijale i atelanske igre.¹²

Na slici 2. prikazan je fragment atelanske maske, koja je pronađena prilikom jaružanja Kupe 1912. godine. Maska je dimenzija 10,6 x 9,5 cm, a danas se čuva u Arheološkome muzeju u Zagrebu.¹³ Slika 3. prikazuje fragment nosa atelanske maske. Vidljivo je da je nos iskrivljen i predimenzioniran, na što upućuju i same

¹¹ *Antički teatar na tlu Jugoslavije – katalog*, br. 181, 184, 254, 255, 256; Buzov, „Kazalište u Sisciji“, 64-65; Buzov, „Topografija antičke Siscije“, 142.

¹² Te igre potječu iz Kampanije, a zapravo su to bile lakrdije, farse koje su bile vulgarne i dvosmislene. Atelana – u teoriji književnosti oblik izvorne italske pučke komedije koji je ime dobio po oskičkome gradu Ateli. Obilježena je četirima bizarnom maskiranim likovima: Makom (*Maccus*) - budalom, Bukonom (*Bucco*) - debeljuškastim tikvanom, Papom (*Pappus*) - starcem i Dosenom (*Doenus*) - prevarantom. Atelana je sadržavala narodni, a ponekad i vulgarni jezik s karikaturnim realizmom, a prikazivala je život siromašnih i nižih slojeva. U I. stoljeću prije Krista Pomponije i Nevije preuzimaju atelanu u rimsku književnost pa se neko vrijeme, redovito pisana u jampskome sedmercu, izvodila kao zabavna igra nakon tragedija s rimskim sadržajem. Dubravko Škiljan, *Leksikon antičkih termina*. Zagreb: Latina et Graeca: Izdanja antibarbarus, 2003., 35.

¹³ Fragment atelanske maske danas se čuva u Arheološkome muzeju u Zagrebu, inv. br. A-8226. Usp. *Antički teatar na tlu Jugoslavije – katalog*, br. 253; C. W. Marshal, *The Stagecraft and performance of Roman comedy*, Cambridge: Cambridge university press, 2006.: 126-158; Stephanie L. Hamilton, „Making Roman theatrical masks: an aspect of Ancient performance culture.“ *Acta Iassyensia Comparations* 9 (2011): 114-123; Vukelić – Radman-Livaja, *Blago rijeke Kupe*, br. 100.

Slika 2.

Slika 3.

Slika 4.

dimenzije nosa: 6 cm dužine i 4,3 cm širine.¹⁴ Valja spomenuti i nekoliko jako lijepo očuvanih cjelovitih maski.¹⁵ Svakako je zanimljiv nalaz maske, koja je najvjerojatnije bila dio statuete, što lijepo prikazuje slika 4.

Na slici 4. prikazana je komična maska grotesknoga izraza lica, koja je najvjerojatnije bila dio šuplje lijevane statuete glumca. Masku potječe iz II. stoljeća, a visine je 2,1 cm.¹⁶

1.3. Uljane svjetiljke

Treća skupina materijalnih dokaza o održavanju igara u antičkoj Sisciji odnosi se na uljane svjetiljke.¹⁷

¹⁴ Fragment atelanske maske danas se čuva u Arheološkome muzeju u Zagrebu, inv. br. 8228. Usp. *Antički teatar na tlu Jugoslavije – katalog*, br. 254. Za primjer su navedena dva fragmenta atelanske maske, međutim, u zagrebačkome Arheološkom muzeju čuvaju se još dva fragmenta spomenute vrste maske (inv. br. 8230 i inv. br. 8228), koji su pronađeni prilikom jaružanja Kupe 1912. godine. Usp. *Antički teatar na tlu Jugoslavije – katalog*, br. 255 i 256.; Buzov, „Topografija antičke Siscije“, 142.

¹⁵ U Arheološkome muzeju u Zagrebu čuva se jedna cjelovito očuvana tragična maska (inv. br. 3232), dvije fragmentarno očuvane tragične maske (inv. br. 8237 i inv. br. 8223) te jedna cjelovito očuvana komična maska (inv. br. 3218). Detaljnije vidi: Josip Brunšmid, „Antikni figuralni bronsani predmeti u hrvatskom narodnom muzeju u Zagrebu.“ *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* (dalje: VAMZ) 13 (1914): sl. 176, 179; Branka Vikić-Belančić, „Antičke svjetiljke u Arheološkom muzeju u Zagrebu II dio.“ VAMZ 9 (1976): br. 1108; *Antički teatar na tlu Jugoslavije – katalog*, br. 181, 184, 199, 264; Buzov, „Topografija antičke Siscije“, 142-143; Marshal, *The Stagecraft and performance of Roman comedy*, 126-158; Hamilton, „Making Roman theatrical masks“, 114-123; Vukelić – Radman-Livaja, *Blago rijeke Kupe*, br. 99

¹⁶ Masku se danas čuva u Arheološkome muzeju u Zagrebu, inv. br. A18232.; Brunšmid, Antikni figuralni bronsani predmeti, sl. 91; *Antički teatar na tlu Jugoslavije – katalog*, br. 113; Ljudevit Tadin, „Sitna rimska bronzana plastika u jugoistočnom delu provincije Panonije.“ *Fontes archaeologiae Jugoslavie* 1 (1979): 40; Buzov, „Topografija antičke Siscije“, 143.; Vukelić – Radman-Livaja, *Blago rijeke Kupe*, br. 21.

¹⁷ Buzov, „Kazalište u Sisciji“, 66.

Slika 5.

Slika 6.

Nalazi desetak rimskih uljanih svjetiljki s „glumačkim“ motivima ukazuju na motiv koji je blizak krajnjim korisnicima lucerni, što indirektno može upućivati i na to da je praksa posjećivanja kazališnih ili nekih drugih igara bila vrlo aktivna među siscijanskim življem.¹⁸ Većina lucerni sadržava prikaze kazališnih maski, kako one s komičnim izrazom lica,¹⁹ tako i one s prikazom glumačkih rekvizita.²⁰

1.4. Koštane tesere

Kao četvrtu skupinu materijalnih dokaza o održavanju javnih igara na javnome (za to predviđenom) prostoru s pripadajućom arhitektonskom infrastrukturom navodimo pronađene brojne koštane tesere (*tesserae*) ukrašene urezanim koncentričnim krugovima s jedne i rimskim brojevima s druge strane (slike 5. i 6.). Tesere su najvjerojatnije služile kao ulaznice za kazališne predstave i amfiteatarske igre.²¹

Osim navedene kategorizacije Marija Buzov posebnu je pozornost posvetila i raznim drugim predmetima koji su bili prisutni u svakodnevnome životu, a koji nose obilježja kazališta i scenske umjetnosti toga vremena s područja antičke

¹⁸ O lucernama s područja Siska detaljnije u: Dubravka Zaninović, *Fiat lux – katalog izložbe*, Sisak: Gradski muzej Sisak, 2004.

¹⁹ Većina lucerni s ovim prikazima čuva se u Arheološkome muzeju u Zagrebu, inv. br.: 7730, 7728, 7130, 7792, 7754, 7719, 8159, 7762, 7707, 7778, 7721. U sisačkome Gradskom muzeju također se čuvaju lucerne s motivima iz kazališnoga života (inv. br. GMS-AZ bb 14 i inv. br. GMS-AZ 395). Detaljnije u: Vikić-Belančić, „Antičke svjetiljke u Arheološkom muzeju u Zagrebu II dio“, br. 445, 456, 466, 448, 477, 476, 444, 474, 468, 464, 472, 473, 228, 440, 451; *Antički teatar na tlu Jugoslavije – katalog*, br. 310, 316, 317, 334, 341, 342, 349, 451, 357, 358, 359, 360, 361, 370, 382, 383, 384, 385, 386, 479, 483, 487.

²⁰ Arheološki muzej Zagreb, inv. br.: 7798, 7989, 7743, 7979a; Detaljnije u: Dóra Ivaányi, *Die pannonische Lampen – eine typologisch – chronologische Übersicht*, Budapest: Dissertationes Pannonicae, 1935., 12, 42, 80; Branka Vikić-Belančić, „Antičke svjetiljke u Arheološkom muzeju u Zagrebu.“, *VAMZ 5*, (1972): br. 67, 68, 382, 352; *Antički teatar na tlu Jugoslavije – katalog*, br. 116, 122, 126, 141.

²¹ Buzov, „Kazalište u Sisciji“, 66-67; Buzov, „Topografija antičke Siscije“, 143.

Siscije. Obradenu građu znanstvenica je podijelila u nekoliko skupina; neke su već spomenute, a posebno valja istaknuti skupinu likova, motiva i elemenata Dionizova kulta, koje znanstvenica detaljno navodi i obrađuje.²²

2. Amfiteatar

Poznato je da veličina grada nije utjecala na postojanje amfiteatra ili sličnih arhitektonskih konstrukcija, što je na primjeru Pole (Pule) i Dokleje te Issae (Visa) već objasnio Mate Suić.²³

Međutim, kako smatramo da je u slučaju kolonije Siscije postojanje amfiteatra teza koja se ipak ne smije u potpunosti odbaciti, dužni smo spomenuti i jednu od često navođenih interpretacija o poziciji, a time i o postojanju siscijanskoga amfiteatra, a to je ona s Trajanova stupa u Rimu. Godine 113. car Trajan je u spomen na svoje pobjedonosne pohode u Daciji (101.-102. i 105.-107. god.) podigao stup koji slavi njegove pobjede. Jedan reljef na tome stupu, koji prikazuje *posjet cara riječnome pristaništu u nekoj podunavskoj provinciji*,²⁴ budi zanimanje. To je prizor u kojemu se ocrtavaju arhitektonski elementi nekoga antičkog riječnog centra, moguće antičke Siscije.²⁵ Znakovito je da je za vrijeme istoga cara provedena i reorganizacija provincije Panonije. Njezinom podjelom na *Pannonia Inferior* i *Pannonia Superior* Siscija ulazi u sastav potonje pa je doista moguća pretpostavka da je na reljefima stupa prikazana upravo Siscija jer je ona pružala najsigurniji i najbrži smjer kretanja carskih legija u smjeru dunavskoga limesa.²⁶ Ukratko, ako se reljef promatra s lijeve na desnu stranu, uočavaju se gradske zidine unutar kojih je vidljiva pojedinačna gradska arhitektura (slika 7). Na zidine se, na tome prikazu, oslanja kružna građevina, koja se

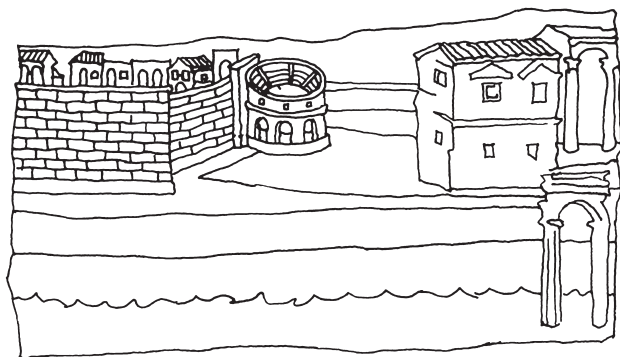
²² Buzov, „Kazalište u Sisciji“, 58-67.

²³ „Teatar u nekom gradu kao malo koji drugi objekt otkriva atmosferu urbane demografije i kulturnu razinu gradskog stanovništva. On nikako ne ovisi o veličini grada i o njegovoj površini: stara Dokleja bila je najveća nakon Salone a, kako sve upućuje, teatar nije imala, dok ih je Pola imala dva, a teatar je imala i malena Isa na dalekom otočiću, gdje su stare grčke tradicije bez sumnje i u tom pogledu igrale važnu ulogu.“ Mate Suić, *Grad na istočnom Jadranu*, Zagreb: Golden Marketing, Institut za arheologiju, 2003., 258.

²⁴ Nikolai A. Maškin, *Istorija starog Rima*, Beograd: Naučna knjiga, 1968., 422; Hoti, „Sisak u antičkim izvorima“, 143-144.

²⁵ Zanimljivo je da kolege iz Srbije također prisvajaju (?) ovaj prikaz u objašnjenju teze o postojanju amfiteatra na području Viminaciuma.

²⁶ András Mócsy, RE, Supplementband IX, 1962., coll. 516-776, s. v. *Pannonia*: 586-587; Mócsy, *Pannonia and Upper Moesia*, 92-94; László Barkóczy, *History of Pannonia* u: A. Lengyel and G. T. B. Radan eds., *The Archaeology of Roman Pannonia*, Budapest, 1980: 93-94; Vuković, *Siscija*., 143; Ivan Radman, *Militaria Sisciensia – Nalaz rimske vojne opreme iz Siska u fundusu Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Posebna izdanja Arheološkog muzeja u Zagrebu, 2004., 16.

Slika 7.

označava kao moguća pozicija amfiteatra.²⁷ Međutim, ukoliko crtež usporedimo s gradskom shemom Siscije, onda (realno gledano) kružna građevina prikazana na reljefu predstavlja obrambenu kulu koja je nadzirala ulaz nad istočnim i najvjerojatnije južnim gradskim vratima. To mišljenje dijelimo s Domagojem Vukovićem.²⁸ Uz navedeno, i nalazi arhitektonske konstrukcije na toj poziciji (teren ispred sisačke katedrale) potvrđuju da se - ako se prikaz s reljefa uistinu odnosio na antičku Sisciju - najvjerojatnije radilo o obrambenoj građevini jer to sugerira i sama veličina nalaza (arheološki park Siscia *in situ*).²⁹

Ovo je jedan od pokušaja rekognosciranja amfiteatra na području Siscije.

3. Teze o postojanju amfiteatra

Kolonijalni status koji je uživala Siscija i navedeni materijalni ostaci dokaz su da stanovništvo Siscije nije bilo zakinuto za *otium*³⁰ u smislu održavanja javnih igara, no pitanje je na kojim su se površinama te igre izvodile. Pitanje pozicije, to jest mjesta na kojemu je amfiteatar bio smješten u urbanoj strukturi antičke Siscije, stoljetna je nepoznanica. U historiografiji koja obrađuje ovu temu zastupljene su svega dvije teze, što je razumljivo s obzirom na nedostatak arhitektonskih arheoloških ostataka koji bi upućivali na ovakav ili sličan kompleks.

Prva teza zastupa klasičan pristup obrade ove teme i odnosi se na pozicioniranje siscijanskoga amfiteatra na sam forum.³¹ Dakle, prezentira ideju o uporabi jav-

²⁷ Vuković, *Siscija*, 143.

²⁸ Vuković, *Siscija*, 146-149.

²⁹ Tanja Lolić, „Lokalitet Trg bana Josipa Jelačića u Sisku.“, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 33 (2001): 95-99.

³⁰ *Otium* je pojam koji ima široko značenje, između ostaloga podrazumijeva i slobodno vrijeme, dokolicu u kojoj se osoba zabavlja na različite načine (kao, na primjer, razne igre, pijeње, jedenje i slično).

³¹ Vuković spominje da je siscijanski forum mogao imati i funkciju gradskoga amfiteatra: „U tom je slučaju ploha foruma bila idealno mjesto za gladijatorske borbe, utrke ili sportska nadmetanja.“, Vuković, *Siscija*: 174.

noga prostora, koji se za potrebe održavanja javnih igara prenamijenio iz kulturno-administrativnoga u scenski. siscijanski forum te je lako mogao poslužiti za ovakav tip zabave i u tome smislu Siscija ne bi bila nikakav izuzetak.

Druga mogućnost lokacije ove građevine nameće prvenstveno pretpostavku da je siscijanski amfiteatar bio montažni, to jest izgrađen od drveta. Poznata je činjenica da su i kazališta i amfiteatre Rimljani gradili kako od kamena, tako i od drveta. Takvi arhitektonski sklopovi često su stradavali u požarima. U tome smislu Siscija kao kolonija koja je udomila drveni amfiteatar također ne bi bila izuzetak. Naime, u I. stoljeću još je vrlo intenzivna gradnja drvenih amfiteatara i teataru na području Rimskoga Carstva³² iako tu praksu sve više istiskuje gradnja trajnih amfiteatara. Njihova izgradnja na području Italije započela je još u I. stoljeću prije Krista³³ Postoji nekoliko svjedočanstava o postojanju važnih drvenih amfiteatara na rimskome prostoru. Na temelju Tacitovih *Analisa* i Svetonijevih *Dvanaest rimskih careva* saznajemo o katastrofi koja se dogodila prilikom urušavanja drvenoga amfiteatra u Fideni 27. godine.³⁴ Literarni izvori navode i postojanje drvenoga amfiteatra u antičkoj Placentiji,³⁵ kojega je spalio Oto prilikom napada na grad 70. godine,³⁶ dok je za vrijeme carevanja Antonija Pija jedan čovjek ostavio gradu Salutiju novac za gladijatorske igre i drvenu arenu.³⁷ Ovdje treba spomenuti i takozvani Herodov amfiteatar u Jeruzalemu, koji je prema siromaštvu arheološke arhitektonske ostavštine svojom problematikom sličan siscijanskome jer je, po svemu sudeći, također bio izgrađen od drveta.³⁸ Navedeni primjeri dokazuju da Siscija - u odnosu na druge gradove Rimskoga Carstva - ne bi s drvenom amfiteatralnom strukturom bila izuzetak, tim više što se na primjeru Salutija vidi da su i u prvoj polovici II. stoljeća u funkciji i drvene arhitekture za izvođenje javnih priredbi.

³² Poznato je da je još Pompej 55. godine prije Krista dao izgraditi prvi „trajni“ teatar, dok je car August prvi izgradio teatar od kamena. Carcopino navodi da je najstariji amfiteatar onaj koji je 29. godine prije Krista u Rimu sagradio Statilije Tauro. Bio je smješten južno od Marsova polja, a uništen je u požaru 64. godine. Skoro odmah nakon toga Flavijevci su odlučili zamijeniti ga novim, sličnoga oblika i uvećanoga tlorisa. Jerome Carcopino, *Rim u razdoblju najvišeg uspona Carstva*, Zagreb: Naprijed, 1981., 233; Thomas Wiedmann, *Emperors & Gladiators*, London and New York: Routledge, 2002.: 20.

³³ Wiedmann, *Emperors & Gladiators*, 19.

³⁴ *Tac. Ann.* IV, 62-3; *Suet. Tib.* 40

³⁵ Današnja Piacenza.

³⁶ Katherine Welch, *The Roman amphitheatre: from its origin to the Colosseum*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007., 66. Događaj također opisuje i Tacit u svojim Historijama: *Tac. Hist.* II, 21.

³⁷ *SHA, Antoninus*, IX, 1; Wiedmann, *Emperors & Gladiators*, 19.

³⁸ Klaus Bieberstein – Hanswulf Bloedhorn, *Jerusalem: Grundzüge der Baugeschichte von Chalkolithikum bis zur Frühzeit der osmanischen Herrschaft*. Wiesbaden: L. Reichert: 1994., 400-401; Joseph Patrich, „Herod’s theatre in Jerusalem: a new proposal.“ *Israel Exploration Journal* 52/2, (2002): 235. Detaljnije u: Patrich, „Herod’s theatre“, 231-235.

U prilog ovoj tezi govori i biljni pokrov Siska i okolice. Na sisačkome području u trenutku rimske dominacije ovim prostorom imamo biljni pokrov koji uključuje golem šumski potencijal i to šume u kojima prevladava hrast kitnjak i obični grab.³⁹ Poznato je i da je čitava struktura antičke Siscije počivala na pilotima toga hrasta radi terenske statike jer ovaj je teren do rimske asimilacije bio izrazito močvarno područje.⁴⁰ Hrastovi piloti nalazili su se u koritu rijeke Kupe sve do 1912. godine. Jedan je to od dokaza visoke kvalitete ove građe.⁴¹ Pogotovo nam se ovo rješenje nameće kao vrlo moguće znamo li da sisačko područje ne obiluje kvalitetnim kamenom.⁴²

Sve navedeno govori u prilog tezi o postojanju drvenoga amfiteatralnog objekta, koji ni na koji način nije bio dio forumskoga arhitektonskog sklopa.

Ono što je do danas otkriveno na području Siscije *intra muros* nikako ne ukazuje na postojanje amfiteatra. Zanimljivo je da niti arheološka korespondencija istraživača Siscije od prije 150 godina ne upućuje na postojanje ovakve građevine unutar gradskih zidina.⁴³ Primjera radi, treba spomenuti istraživanje Ivana Kukuljevića na siscijanskoj *basilici urbani*, za koju i danas možemo prilično točno, a na temelju njegovih istraživanja, ustvrditi gdje se nalazila.⁴⁴ U nedostatku literarnih izvora, arhivske građe i arhitektonskoga arheološkog sklopa koji nagovještavaju ovaj tip građevine u Sisciji *intra muros*, odlučili smo istraživanje usmjeriti na druge lokacije.

³⁹ Mirela Altić, *Povijesni atlas gradova – Sisak*, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Državni arhiv Sisak, 2004., 13.

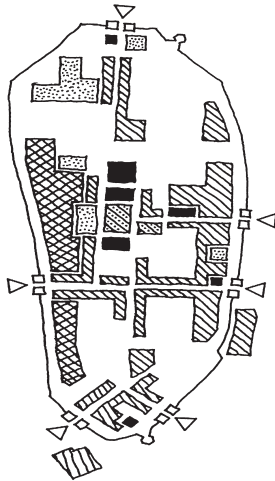
⁴⁰ Vitruvije u svojem djelu *De architectura libri decem* spominje da kod izbora za mjesto izgradnje grada treba izbjegavati močvarna područja jer će „mjesto biti nezdravo kada jutarnji vjetrovi s izlaskom sunca dopiru do grada pa se dižu magle; s njima se onda pomiješaju otrovna isparavanja močvara u kojima žive životinje i sve to zapuhuje tijela stanovnika“. Vit. De Arch., I, 4.

⁴¹ Vitruvije također opisuje kvalitetu hrastove građe: „hrast ima mnogo zemljanoga elementa, a malo vlage, zraka i vatre. Zato on beskonačno traje kada se ukopa u gradnje u zemlji. Odatle i dolazi to da on, jer nema poroznih otvora, zbog svoje gustoće ne može u sebi upijati tekućinu kada do njega dođe nego bježi od nje, opire se i svijja. Tako gradnje u kojima se nalazi dobivaju pukotine. Zimski hrast ima podjednako sve elemente. Zbog toga u gradnjama ima i velikih odlika; ali, kada se izloži vlazi, prožme ga tekućina kroz pore. Tada on izbaci zrak i vatru pa se počne kvariti od vlage. Vit. De Arch., II, 9; Također kod Vitruvije treba pogledati i dio koji se odnosi na gradnju javnih zgrada: Vit. De Arch., VII, 3-8. Vidi više u: Vukelić – Radman-Livaja, *Blago rijeke Kupe*.

⁴² Više o tome u: Ivan Šarić, „Kamenolomi gdje su se u rimsko vrijeme izrađivali sarkofazi.“ VAMZ 15, (1983): 45-58; Zoran Gregl – Branka Migotti, „Nadgrobna stela iz Siska (CIL III, 3985).“ VAMZ 32-33, (1999-2000): 132-133; Buzov, „Topografija antičke Siscije“, 114; Vlatka Vukelić, „Lokalitet „Rimska pivnica“ u Sisku - Primjer istraživanja antičke monumentalne građevine javne namijene u drugoj polovici 19. stoljeća.“ *Histria Antiqua* 20 (2010): 238.

⁴³ Vidi više u: Vukelić, „Povijest sustavnih“.

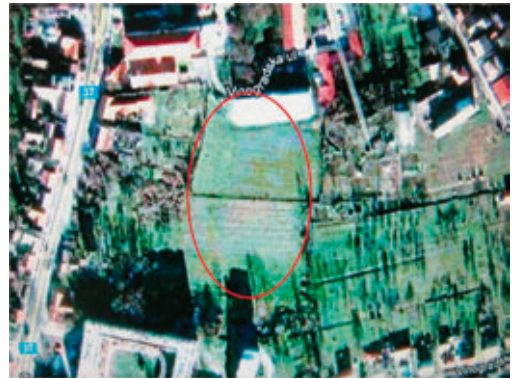
⁴⁴ Branka Migotti, „Prostor ranokršćanske biskupije Siscije i njegova arheološka ostavština.“ *Antiquam fidem – Glas koncila*, (2011): 56-57.

Shema namjenske strukture unutar zidina Siscije
Legenda:

- Zona kretanja i stanovanja
- ▨ Zona reprezentativnog stanovanja, rasonode i rekreacije
- ▩ Zona gradskog gospodarstva,
- ▧ Zona državnog kulta, sudište, novčarstvo,
- ▦ Zona municipalne uprave,
- Zona kulta

Slika 8.

Slika 9.

Moguću poziciju siscijanskoga amfiteatra odlučili smo „tražiti“ *extra muros*, za što, zapravo, u ovome času nema dvojbe jer ako se promatra tlocrt Siscije (slika 8.), jasno je da unutar gradskih zidina nije bilo mjesta za takvu građevinu.

4. Moguća lokacija siscijanskoga amfiteatra

Amfiteatar se, dakle, možda nalazio *extra muros*, točnije s desne strane rijeke Kupe na području Novoga Siska. Preciznija pozicija terena na kojemu se amfiteatar nalazio smještena je južno od kompleksa današnje sisačke Opće bolnice „Dr. Ivo Pedešić“. Riječ je o sjevernome podnožju današnje Vinogradske ulice, nedaleko od koje je pronađen Leburnin natpis u sklopu velike Jugozapadne nekropole.⁴⁵ Na toj poziciji ocrta se potkovasta padina, koju su Rimljani vješto mogli iskoristiti zbog prirodnih značajki i ovdje podignuti amfiteatar (slika 9).⁴⁶ Siscija tako ne bi bila ni izuzetak u gradnji amfiteatara *extra muros*. Jedan od

⁴⁵ O nekropolama Siscije vidi u: Tino Leleković, „Antičke nekropole Siscije i Murse“, doktorska disertacija, obranjena na Filozofskom fakultetu, Sveučilište u Zagrebu, 2011.

⁴⁶ Jugozapadna nekropola Siscije razvila se s desne strane Kupe uz cestu koja je od Siscije vodila za Seniju, što bi značilo da se i pretpostavljeni amfiteatar nalazio uz istu magistralnu prometnicu. Vidi u: Leleković, „Antičke nekropole Siscije i Murse“, 46. Krajnji južni krak Jugozapadne nekropole, prema zbiru dosadašnjih istraživanja, seže do terena koji prerasta u blagu uzvisinu, a na kojemu pretpostavljamo siscijanski amfiteatar, u krugu današnje sisačke bolnice.

najboljih primjera za analogiju na prostoru kontinentalne Hrvatske, to jest. Panonije antička je Mursa (Osijek). O smještaju mursijanskoga amfiteatra doznajemo na temelju Zosimova opisa bitke iz 351. godine između cara Konstancija II. i uzurpatora Magnencija.⁴⁷

Siscijanski amfiteatar ne spominje se u antičkim izvorima, čak niti u kasnijoj historiografiji, no smatramo da je to zbog toga što su se iskoristile prirodne pogodnosti terena i drvo kao glavni materijal njegove izgradnje. Materijal je pod utjecajem atmosferskih prilika propao, no specifičnost prostora i dalje se zadržala.⁴⁸

Specifičnost geomorfološke strukture u smislu izrazito pravilne potkovaste padine u terenu jasno se očituje i na topografskoj karti Siska nastaloj oko 1885. godine,⁴⁹ što svakako upućuje na to kako je ovakva struktura postojala na terenu i prije novostoljetne izgradnje područja Novoga Siska, a svakako prije graditeljskih intervencija vezanih uz izgradnju kompleksa sisačke bolnice ili stambenoga bloka iznad padine u Vinogradskoj 60, koji je realiziran šezdesetih godina 20. stoljeća.⁵⁰ Neuobičajeno pravilna geomorfološka struktura može upućivati na ljudsku intervenciju na ovome terenu. U tome smislu upravo ova lokacija mogla bi predstavljati korito/temelj siscijanskoga drvenog amfiteatra (slike 10. i 11.).⁵¹

Treba istaknuti da ovu tezu zastupaju sisački urbanisti i inženjeri građevine koji su bili nadzorni organi na izgradnji zgrade Zaraznoga odjela sisačke bolnice, koja u svome podnožju graniči s navedenim terenom.⁵²

⁴⁷ Detaljnije u: Zos., *Hist. Nova*, II, 49.1-2; 50.1-3, 51.1-4; 52.1-4.; Hrvoje Gračanin, „Bitka kod Murse 351. i njezin odjek.“ *Scrinia Slavonica* 3 (2003): 9-29.

⁴⁸ Primjera radi možemo navesti i dva britanska amfiteatra kod kojih se ta specifičnost prostora lijepo zadržala. Konkretno, radi se o amfiteatru u Cirencesteru (*Corinium Dobunorum*) i u Dorchesteru (*Durnovaria*).

⁴⁹ [Sisak]/K.u.k. Militargeographisches Institut. – 1: 25 000. – Wien: K.u.k. Militargeographisches Institut, [ca 1885.]. – Litografija; 83x60 cm, Kartografska zbirka Hrvatskoga državnog arhiva, sign. E. II. 309.

⁵⁰ Plan grada: Sisak/ Zavod za fotogrametriju. – 1: 10 000. – Sisak: Zavod za katastar i geodetske poslove, 1989. – Tisak: u boji; 56x68 cm, Privatna zbirka.

⁵¹ Slična (iako ne tako precizna) geomorfološka situacija terena vidljiva je i na karti Vojnoga Siska iz 1838. godine: Situations = Plan uiber die zwischen Militaire Siszek und Bandino Szello projectirte Eisenbahn, und uiber den – von dem letztgenannten Orte bis St. Archangel bei Josephthal entworfenen chaussemaezigen Straszenzg/ Josip Kajetan Knežić. – 1: 43 200. – [S.l.]: 1838. – Rukopisna karta u tri lista u boji; 75x46cm svaki, Kartografska zbirka Hrvatskoga državnog arhiva, sign. D.XI.1.

⁵² Poimence je riječ o Domagoju Vukoviću, kojemu dugujemo zahvalnost na konzultacijama vezanima uz ovu temu i Lojzi Buturcu, koji nam je dao niz korisnih informacija vezanih uz izgradnju Zaraznoga odjela sisačke Opće bolnice. Lojzo Buturac, inženjer građevine, bio je uz inženjera Ferka nadzorni organ tijekom izgradnje Zaraznoga odjela sisačke Opće bolnice. Korisne podatke o terenu posvjedočio je i gospodin Marijan Trtanj, koji je bio nadzorni organ „Graditelja“ prilikom izgradnje velikoga stambenog sklopa iznad ove potkovaste padine na području Vinogradske ulice 60. On je izjavio kako je pronađeno nešto rimske cigle tijekom radova na ovome stambenom kompleksu te kako

Slika 10.

Slika 11.

Osim ova dva velika arhitektonska kompleksa koji okružuju pretpostavljeni teren siscijanskoga amfiteatra treba spomenuti arheološke nalaze uokolo VINOGRADSKOJ ULICE. Riječ je o rimskoj cigli, kanalima, ostacima hipokausta⁵³ te grobovima i sarkofazima bez natpisa na samome početku ulice.⁵⁴

Kao prilog interdisciplinarnome proučavanju navedene tematike treba navesti i proučavanje veduta grada Siska, nastalih u razdoblju razvijenoga novovjekovlja, povodom izgradnje sisačkoga kaštela, ali i obrane od Turaka u navedenome periodu, a najzad povodom velike pobjede kršćanske vojske nad Osmanlijama koja se odigrala podno Siska 1593. godine.

Niz veduta⁵⁵ nastao je neposredno nakon same bitke ili nekoliko desetljeća nakon nje, no nijedan od tih prikaza ne prikazuje nam na području Novoga Siska neki arhitektonski sklop koji bi upućivao na amfiteatar. Razlozi su za to i opet brojni. Naime, znamo da autori veduta najčešće nisu bili na mjestu/terenu koje su imali zadatak prikazati, stoga su mnogi prikazi Siska i sisačkoga kaštela na vedutama upravo romantičarski nerealni, naravno u svrhu veličanja kršćanske pobjede. Međutim, veduta W. P. Zimmermanna iz 1603. godine (Augsburg) donosi zanimljiv detalj - daje prikaz bitke iz kuta gledanja turskih osvajača, dakle gledajući s po-

je arheološki nadzor tijekom tih radova vršio Stjepan Vrbanović, tadašnji ravnatelj sisačkoga Gradskog muzeja i arheolog, koji im je izdao i dozvolu za nastavak gradnje, nakon što je utvrdio da arheološki pronalasci na navedenome prostoru nisu od velikoga značenja. Ovdje treba istaknuti da u tome času (sredina šezdesetih godina 20. stoljeća) ne postoji zakonska regulativa prilikom izvođenja ovakvih radova koja bi precizno štitila arheološku baštinu te se na terenu često odlučivalo u „korist općega dobra“. Možemo samo utvrditi da na ovome terenu nije bilo sustavnih arheoloških istraživanja nego samo onih vezanih uz arheološki nadzor.

⁵³ Buzov, „Topografija antičke Siscije“, 270-271.

⁵⁴ Isto, 374; Vukelić, „Povijest sustavnih“, 119.

⁵⁵ Wolfgang Halbmeister, Beč, 1592.; W. P. Zimmermann, Augsburg, 1603.; Hans Sibmacher, Nürnberg, 1620.; Daniel Meissner, Nürnberg, 1638.; detaljnije o vedutama kod Altić, *Povijesni atlas gradova – Sisak*, 37-44.

Slika 12.

dručja Siska Novoga na Siskak Stari, odnosno sisački kaštel, prikazujući neke zemljane palisade na kojima su bili smješteni turski šatori i topovi. Vrlo sličnu topografsku konfiguraciju nalazimo na planu grada Siska iz 1901. godine (slika 12.),⁵⁶ na otprilike identičnoj lokaciji, neposredno uz toponim „Turski šanac“. Istaknuli smo ovo kao primjer interdisciplinarnoga istraživanja u naslovu istaknutoga pitanja, što svakako treba istaknuti i u sličnim istraživanjima. Ovaj tip slikovnih izvora svakako ne treba uzimati kao potpuno vjerodostojan, no isto tako ne smije se ni ignorirati jer je očito u nekim detaljima realan i precizan. Ni na jednoj od veduta koje smo imali prilike obraditi nismo pronašli arhitektonski sklop koji bi upućivao na postojanje kamenog/zidanog amfiteatra u segmentu ostataka antičke Siscije iako je to njihovim autorima bilo potpuno nebitno.⁵⁷

5. Gladijatori u Sisciji

Kada dalje spominjemo odvijanje javnih igara u Sisciji, treba pretpostaviti da su se u tome gradu, koji se razvio dedukcijom veterana ravenske flote kao zaseban fenomen, odvijale i gladijatorske borbe.⁵⁸ Doduše, do sada još nisu otkriveni

⁵⁶ Nacrtni plan grada Siska. – 1: 12 500. – Zagreb: Litografski zavod V. Rožankowski, [1901]. – Litografija u boji; 33x45 cm, Kartografska zbirka Hrvatskoga državnog arhiva, sign. E. V. 138.

⁵⁷ Tako, primjerice, ni na jednoj veduti nisu naznačeni bedemi antičkoga grada koji su tada još svakako vidljivi na terenu. Ovim istraživanjem samo želimo skrenuti pozornost i na ovaj tip slikovnih izvora, koje treba uključiti i u neka buduća istraživanja vezana uz povijest Siska.

⁵⁸ Spominjemo ih sada samo u kontekstu predstava/igara održavanih na amfiteatralnim podlogama.

Slika 13.

materijalni dokazi koji pouzdano dokazuju da su gladijatori živjeli na području Siscije (Nema arheoloških dokaza o postojanju arhitektonskoga sklopa koji bi upućivao na gladijatorsku školu i slično.), ali određeni indirektni nalazi sugeriraju da su gladijatori „djelovali“ na ovome prostoru.

Najveći broj takvih nalaza čine glinene svjetiljke na kojima su prikazani razni motivi koji se tiču gladijatorskih igara: pojedinačni likovi gladijatora,⁵⁹ sekutori u različitim pozama ili scene iz borbi⁶⁰ te različita gladijatorska oprema.⁶¹ Ovi nalazi skromno sugeriraju odvijanje upravo takvih igara na prostoru Siscije.

Jedan od najzanimljivijih „gladijatorskih“ nalaza s područja antičke Siscije jest „scena s amfiteatra/stadiona“ na lucerni (slika 13).⁶² Radi se o fragmentu diska svjetiljke na kojoj je prikazana scena vozača natjecatelja na dvopregu u živome trku.⁶³

Siscija je imala i sjajnu poziciju i za održavanje naumahija, to jest gladijatorskih borbi na vodi, koje su se mogle održavati neposredno ispod gradskih bedema na Kupi. To je svakako bila prednost jer se ovdje - za prikaz vodenih bitaka - nije trebala upotrebljavati složena tehnologija kao, na primjer, u Koloseju u Rimu.

⁵⁹ Arheološki muzej Zagreb, inv. br.: 7733, 7762. Detaljnije u: Ivañyi, *Die pannonische Lampen*, br. 1085, 1088; Vikić-Belančić, „Antičke svjetiljke u Arheološkom muzeju u Zagrebu II dio“, br. 282, 353, 354; *Antički teatar na tlu Jugoslavije – katalog*, 1979.: br. 534, 535, 544.

⁶⁰ Arheološki muzej Zagreb, inv. br. 7735, 7979, 7980. Detaljnije u: Ivañyi, *Die pannonische Lampen*, br. 1065, 1094; Vikić-Belančić, „Antičke svjetiljke u Arheološkom muzeju u Zagrebu II dio“, br. 134, 356, 369; *Antički teatar na tlu Jugoslavije – katalog*, br. 518, 580, 598

⁶¹ Arheološki muzej Zagreb, inv. br. 7763, 7733. Detaljnije u: „Vikić-Belančić, Antičke svjetiljke u Arheološkom muzeju u Zagrebu II dio“, br. 143, 386; *Antički teatar na tlu Jugoslavije – katalog*, br. 548, 550.

⁶² Arheološki muzej Zagreb, inv. br. 7733.

⁶³ Vikić-Belančić, „Antičke svjetiljke u Arheološkom muzeju u Zagrebu.“ *VAMZ* 5, 1972., br. 366; Buzov, „Kazalište u Sisciji“, 66.

Korito rijeke Kupe bilo je idealna prirodna scena, a povišene i utvrđene gradske obale i bedemski sustav izvrsno gledalište.⁶⁴

Na odvijanje gladijatorskih borbi na području Siscije upućuje i činjenica da je Siscija bila jedno od uporišta i luka panonske flote rimske vojske i mjesto dedukcije veterana ravenatske flote pa je zanimanje za ovakvu vrstu zabave sigurno bilo veliko.⁶⁵

6. Privatne igre

Kada govorimo o privatnim igrama, koje ovdje samo usputno spominjemo, treba spomenuti nove arheološke nalaze na području *Sisciae intra muros*. Prije svega tu mislimo na velik broj pronađenih „tesera“ (uz već postojeće koje čine stalan postav Gradskoga muzeja Sisak),⁶⁶ iskopanih tijekom recentnih arheoloških istraživanja.⁶⁷ Riječ je o žetonima (teserama), igraćim kockama i pločicama.⁶⁸ Upravo kroz ovu vrstu nalaza pokušali smo i mikrolocirati zonu zabave unutar same Siscije. Ona je, prema sukusu arheoloških nalaza, bila smještena na obali Kupe, vjerojatno između gradskih termalnih sklopova.⁶⁹

Rimljani su bili složni što se tiče zajedničke ljubavi prema igri, kojom su bili opsjednuti.⁷⁰ Tako je, primjerice, i rimski satiričar Juvenal opisao u svojim *Satirama* rimsku požudu za igrom, a pogotovo kockom.⁷¹ Ranije spomenuti nalazi potvrđuju da je i na području Siscije ovaj segment zabave bio prisutan. Stoga je logično pretpostaviti da su na siscijanskome prostoru bile razvijene društvene igre kojima su Rimljani kratili dokolicu, kao na primjer: *tesserae*, *latrunculi*, *calculi*, *duodecim scripta*, *tabula*, *tali*, *navia aut capita*, *par impar* i slično.⁷²

⁶⁴ Vuković, *Siscija*, 196.

⁶⁵ *Isto*, 196.

⁶⁶ Igrači žetoni i kockica, kost, bronca, rimsko carsko doba, 1.-3. stoljeće, inv.br. 3028, 3090.

⁶⁷ Detaljnije u: *Zaštitna arheološka istraživanja Gradskog muzeja Sisak 2000-2010.*, Sisak: Gradski muzej Sisak, 2011.

⁶⁸ Za usporedbu vidi i: Mojca Vomer Gojković, „Alea iacta est – subject of amusement from Poetovio.“ *Histria Antiqua* 16 (2008): 73-80; Mato Ilkić, „Arheološki tragovi turnirskih igara rimske vojne posade u Kornakumu.“ *Histria Antiqua* 16 (2008): 137-144.

⁶⁹ U tome smislu nalazi podržavaju teriju gospodina Domagoja Vukovića, čiju shemu namjenske strukture unutar zidina Siscije ovdje i prenosimo. Vidi u: Vuković, *Siscija*, 230. Posebice ovdje mislimo na nalaze s lokaliteta „Lučka kapetanija“ istraživanoga 2009. godine. Vidi i: *Zaštitna arheološka istraživanja Gradskog muzeja Sisak 2000-2010*, Sisak: Gradski muzej Sisak, 2011., 79-88 i pripadajući katalog: 102-236.

⁷⁰ Carcopino, *Rim u razdoblju najvišeg uspona Carstva*, 1981., 251.

⁷¹ *Iuv. Sat.*, I, 81-126; VII, 1-38; XIV, 1-58.

⁷² Detaljnije u: Carcopino, *Rim u razdoblju najvišeg uspona Carstva*, 149-255; J. P. V. D. Balsdon, *Life and leisure in Ancient Rome*, London: Phoenix Press, 2002., 154-159; Aurelio Bernardi, „Obilježja

Zaključak

Pitanje postojanja amfiteatra antičke Siscije i njegovo rješavanje zahtijeva prvenstveno interdisciplinarni pristup. To znači da se ovome pitanju treba pristupiti obradom arheoloških arhitektonskih nalaza, arheoloških materijalnih ostataka i povijesnih izvora, kako starovjekih, tako i novovjekih, usmene predaje, arhivskih istraživanja, istraživanja kontinuiteta urbaniteta, onomastike i religijskih istraživanja. Kako nam u odgovoru ne pomažu ni antički izvori ni suvremena historiografija, ali ni suvremena arheologija, bilo bi najjednostavnije zaključiti kako takvoga arhitektonskog sklopa u antičkoj Sisciji nije bilo.

Međutim, odgovor na ovo pitanje treba dati u sklopu odgovora na niz navedenih interdisciplinarnih segmenata. Treba imati na umu antički urbanizam, koji s velikom vjerojatnošću pretpostavlja neki oblik arhitektonskoga sklopa u svrhu zabave na području velike antičke kolonije kakva je bila Siscija. S druge strane, historiografski gledano, očita je šutnja pisanih izvora o takvome kompleksu. Materijalna arheološka ostavština vrlo je simbolična i opsežna te je stoga i podijeljena u nekoliko cjelina radi lakše snalažljivosti i uvida u njezinu kvantitetu. Arhitektonski arheološki dokazi ovakvoga kompleksa do danas nisu pronađeni, no to ne znači da ne postoje, pogotovo kada znamo da je sisačko područje permanentno naseljeno više od dvije tisuće godina. Usto, to je teren koji je u više navrata bio podvrgnut ratnim razaranjima te je prošao mnoge faze, kako destrukcije, tako i ponovne izgradnje i obnove nakon toga tijekom cijele svoje faze naseljenosti. Isto tako, ne treba zanemariti ni činjenicu da kamen na području Siscije nije bio vrlo kvalitetan te da se obilno koristio ogroman šumni potencijal u neposrednoj blizini za razne oblike arhitektonskih rješenja. Analogija u smislu izgradnje montažnih, drvenih amfiteatara, koji su pod utjecajem atmosferskih prilika propali, mnogo je. Upravo stoga trebamo biti pažljivi prilikom donošenja krajnjih zaključaka te za početak pokušati postaviti pretpostavke za daljnja istraživanja odnosno rekognosciranje, a potom i ubiciranje određenih terena radi pronalazjenja odgovora o lokaciji siscijanskoga amfiteatra.

Navedenim pristupom upravo smo izdvojili jednu moguću lokaciju. Riječ je o južoj padini podno današnje sisačke Opće bolnice „Dr. Ivo Pedišić“, za koju smatramo da geomorfologijom sugerira lokaciju amfiteatralnoga sklopa.

materijalnog života“ u Enrico Craveto. *Povijest 4*, Zagreb: Jutarnji list 2007.: 278. Svi oblici kockanja koji su postojali obrađeni su u djelu Roberta C. Bella *Board and Table Games from Many Civilizations*. New York: Dover publications, 1979.

Reconnaissance and an attempt to determine the site of the Siscia amphitheatre

Vlatka Vukelić
Department of History
Croatian Studies
University of Zagreb
Borongajska 83 d
10000 Zagreb
Croatia
E-mail: vvukelic@hrstud.hr

Dejan Pernjak
Department of History
Croatian Studies
University of Zagreb
Borongajska 83 d
10000 Zagreb
Croatia
E-mail: dpernjak@gmail.com

Summary

An answer to the question concerning the existence of an amphitheatre in Antique Siscia has hitherto not been provided either by written sources or by modern archaeology. Although the existence of an architectural complex of this kind must be considered highly likely in an Antique colony of the size of Siscia, the silence of written and material sources is telling. So the question of the existence of an amphitheatre in Antique Siscia demands an interdisciplinary approach. This approach involves an analysis of archaeological architectural findings; archaeological material remnants; historical sources (from Antiquity as well as those from later periods); studies of urban continuity, onomastic and religious studies. The final answer should thus arise at the intersection of these interdisciplinary segments. Urban studies of Antiquity consider highly likely the existence of an architectural complex with the purpose of entertainment on the territory of a large Antique colony such as Siscia. Material archaeological heritage is rich and symbolical and for this reason divided into several units, to provide better overview and insight into its quantity. Architectural archaeological evidence of a complex of this kind has not been uncovered to the present

day, yet that does not mean it never existed. There are numerous examples of wooden amphitheatres that fell victim to atmospheric conditions. Thus we have to tread carefully when proposing a final conclusion. To start with, we must first propose hypotheses for further research, that is for reconnaissance and then for work on the siting of specific land section, to provide an answer to the question of the location of the Siscia amphitheatre.

Using this approach, we identified one possible location of the Siscia amphitheatre: the southern slopes below the present-day General Hospital Dr Ivo Pedišić. We think that the geomorphological features of this site suggest the location of an amphitheatrical complex.

Keywords: Siscia, Sisak, amphitheatre, siting